

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-01>

УДК 347.7:334.722 (477) (091)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Аганіна А.О., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
aganinaalena2017@gmail.com*

У статті аналізуються етапи виникнення, розвитку та формування вітчизняного підприємницького права. Відокремлюються корпоративні організації купецтва в Україні в процесі модернізації законодавства й державної політики.

Розкриваються проблеми розвитку підприємницького права в історичному вимірі та вплив останнього на сучасний зміст правових основ підприємницької діяльності, його базові юридичні конструкції.

Визначено основні напрями радянської школи права, що залишились у спадок у парадигмі сучасного підприємницького права.

Ключові слова: купецькі гільдії, підприсмець, підприємництво, підприємницька діяльність, право на підприємницьку діяльність.

LEGAL REGULATION OF ENTERPRISE ACTIVITY: HISTORICAL ASPECT

Aganina A.O.

*Zaporizhzhya national university, str .Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
aganinaalena2017@gmail.com*

The stages of origin, development and forming of home enterprise right are analysed in the scientific article. Corporate organizations of the merchants become separated from in Ukraine in the process of modernisation of legislation and public policy.

The problems of development of enterprise right in the historical measuring and influence last open up on modern maintenance of legal frameworks of entrepreneurial activity, him base legal constructions. Basic directions of soviet school are certain rights that remained in an inheritance in the paradigm of modern enterprise right.

The analysis of historical and home experience and modern tendencies testify that an enterprise is one of major factors of socio-economic progress of modern society. Therefore development of enterprise is examined as strategic direction of overcoming of economic crisis and decision of socio-economic problems and contradictions.

Exactly history of the Ukrainian businessman hides in itself much interesting and yet to the end of not got to know. Generalization of experience, opening of the positive and negative phenomena within the framework of historical periods exposes the problems of development of enterprise right in the historical measuring and influence last on modern maintenance of legal frameworks of entrepreneurial activity, him base legal constructions. Yes, in the end XIX at the beginning XX of century, when changes were in socio-economic life under act of reforms, technical progress and forming of new social layers, has an important value for determination of principles, certain tasks and forms of activity of businessmen and industrialists in modern Ukraine, where events are conducted in relation to deepening of democratic principles of development of society, activation of citizens in realization of economic transformations, increase of welfare of people.

In any state an enterprise did not test such difficulties, as in Ukraine, especially in imperial and soviet periods of her history. It is identified with capitalist exploitation, anticivil displays of «private-ownership vestiges», it was thought to be a reaping element that was subject to obligatory elimination. However

experience of socialist construction in the USSR testified just to reverse - about immortality of always inherent to the man thirst to independent economic creation. The real life of soviet society showed that, not having regard to direct physical liquidation of representatives of enterprise class and other facilities of suppression be what displays of enterprise initiative, all post-October period of home history is marked existence of specific, substitute, ugly, but however no less enterprise in the basis standards of economic behavior.

In addition, the off type for time of socialism standards of economic behavior can be found not only in the years of new economic Policy but also in the shadow economy of stagnant period, in the economic experiments carried out in soviet times, where it was simply impossible to do without an innovation and enterprise vein. Even in severe Stalin time of the mode it was not succeeded fully to do away with a shallow handicraft and trade, that on a microlevel too instanced private entrepreneurial activity in the hard scopes of the totalitarian mode.

Key words: merchant guilds, businessman, enterprise, entrepreneurial activity, right on an enterprise.

Поступ України як соціальної, демократичної та правової держави в європейське співтовариство вимагає підвищення ефективності функціонування всіх ланок суспільства. До основних завдань сьогодення необхідно віднести також подальше вдосконалення правового регулювання підприємницької діяльності.

Так, у системі права правові основи підприємницької діяльності формуються з норм різних галузей права (конституційного, цивільного, трудового, фінансового, адміністративного, кримінального, податкового тощо). Правовою основою підприємницької діяльності є Конституція України, яка являє собою юридичну базу всього чинного законодавства. Основний Закон держави гарантує єдність економічного простору країни, вільне переміщення товарів, послуг і фінансових коштів, підтримку конкуренції, свободу економічної діяльності. Визнаються й захищаються також приватна, державна та муніципальна форми власності. Конституція має найвищу юридичну силу та визначає головну економічну й правову проблеми – проблему власності, встановлення різноманіття форм власності та необхідність їх реєстрації. Згідно з Конституцією України приватна власність охороняється законом, встановлюються гарантії свободи економічної діяльності, закріплюється механізм ринкових відносин. Гарантовані утворення та функціонування єдиного ринку, вільне переміщення товарів, послуг і фінансових коштів усією територією України, підтримка та розвиток добросовісної конкуренції, недопущення економічної діяльності, спрямованої на створення монополії.

Встановлення історичних закономірностей і національних особливостей еволюції інституту підприємництва, обґрунтування на цій основі напрямів удосконалення правових основ підприємницької діяльності передбачає дослідження історії підприємництва в Україні як процесу становлення інноваційної моделі господарської поведінки, оцінку характеру та ефективності інституційної взаємодії держави й бізнесу на різних етапах господарської еволюції, аналіз та узагальнення генези, історико-культурних чинників і політико-економічних детермінант розвитку підприємництва.

Характеризуючи теоретичну основу дослідження, варто зазначити, що досить велику увагу проблемам підприємництва як економічного явища приділено в працях учених-економістів, таких як Є. Борисов, А. Бусигін, Ю. Львов, П. Друкер, Е. Долан, Д. Ліндсей та інші. Поняття й ознаки підприємницької діяльності як предмета правового регулювання аналізувались у роботах таких юристів, як В. Андрєєв, Ю. Бисага, О. Бігняк, А. Биков, О. Вінник, О. Гарагонич, В. Долинська, І. Дойніков, С. Жилінський, Ю. Жорнокуй, Т. Кашаніна, А. Курбатов, В. Лаптев, П. Лахно, К. Лебедев, В. Малига, Л. Ніколаєва, О. Підпригора, В. Селіванов, І. Спасибо-Фатєєва, І. Труш та інші. Дослідження згаданих учених істотно розширюють і поглиблюють уявлення про підприємницьку діяльність, однак чимало питань залишилось поза увагою науковців.

Варто зазначити, що розвиток підприємницької діяльності в історії української державності пов'язаний із рівнем розвитку суспільства та держави. Тому з метою систематизації та більшої планомірності викладу зазначеної проблеми необхідно відокремити основні періоди

становлення й розвитку підприємницької діяльності: Перший період – князівський, що тривав із кінця IX ст. до початку XIV ст. (до примусового приєднання українських земель Великим князівством Литовським та Річчю Посполитою). Другий період – литовсько-польський, що тривав із середини XIV ст. до середини XVII ст. (до початку національної революції під проводом Б. Хмельницького). Третій період – козацько-гетьманський, що тривав із середини XVII ст. до кінця XVIII ст. (до ліквідації Гетьманщини та Запорозької Січі). Четвертий період – імперський, що тривав із кінця XVIII ст. до початку XX ст. П'ятий період – відродження української державності (1917–1920 рр.). Шостий період – радянська доба (1917–1991 рр.). Зазначена періодизація, як і будь-яка інша, значною мірою умовна. Проте в її межах можна розглянути головні тенденції становлення й розвитку підприємницької діяльності.

У князівську добу вже була відома підприємницька діяльність. Так, зародження торгівлі в слов'ян відбулося ще у VIII – IX ст., а в X – XI ст. вже велась активна міжнародна торгівля, при цьому Київська Русь стала транзитним центром міжнародного руху товарів. Найбільш впливовими торговцями в Київській Русі були гості, тобто купці-оптовики, які спеціалізувались на міжнародній торгівлі. Разом із торгівлею розвивався грошовий обіг (ст. 48–52) [1]. Головними особливостями активного розвитку зовнішньої торгівлі в Київській Русі були її великі обсяги, організаційна складність і підтримка з боку держави як через охорону шляхів та караванів, так і шляхом відстоювання інтересів купецтва в міждержавних угодах. Гості завдяки знанню мов часто були також своєрідними дипломатами й розвідниками. Саме купецтво спромоглося налагодити ділові зв'язки із закордонними контрагентами, створити перші товариства, щоб відстоювати професійні інтереси перед владою, ділитися корисною інформацією та фінансово підтримувати один одного.

В XI ст. купецтво стало окремим соціальним і професійним прошарком руського суспільства. Поряд із купцями-професіоналами на місцевих ринках були присутні також численні групи торговців-ремесників, які продавали власну продукцію. Ремесло в міру ускладнення продукції та поширення спеціалізації дедалі більше відокремлювалось від сільського господарства та переходило до виробництва продукції не лише на замовлення, а й для реалізації на ринку. Базою купецтва були міста, які з XI ст. почали активно зростати. М. Тихомиров вважає, що за рівнем розвитку ремесла й торгівлі руські міста не поступалися західноєвропейським містам, а в деяких сферах навіть перевершували їх [2].

Отже, зачинателями підприємницької діяльності були купці в Київській Русі. Ґрунтуючись на своєму майні та інтуїції, вони на свій страх і ризик налагоджували торговельні стосунки з Візантією, Закавказзям, Середньою Азією, Прибалтикою та Європою. У XII ст. почали формуватися торгові центри, купецькі об'єднання, власні корпорації. Підприємництво із зовнішньоекономічної сфери поступово переносилось на українську територію та впроваджувалось у внутрішньогосподарські відносини, спочатку в торговельні, а потім і у виробничі. Позитивними чинниками для розвитку підприємницької діяльності на українських землях було формування власної грошової системи, визначення правового поля для підприємництва, усталення його певних традицій.

Згодом для України виокремлюється певна специфіка, яка зумовлюється тривалими перервами в існуванні національної державності. Як наслідок, литовсько-польська доба (із середини XIV ст. до середини XVII ст.) позначена створенням принципово нових умов для підприємництва. У цей період з'явилися нові організаційні структури – гільдії, мануфактури та цехи, однак із часом їх сувора регламентація стала перешкодою для приватної ініціативи.

У середині XIV – на початку XIX ст. українське купецтво користувалося маґдебурзьким правом. Водночас у торгових центрах, таких як Київ, Львів, Ніжин та інші, утворювались численні іноземні купецькі колонії (грецькі, вірменські, італійські). У цей період українське підприємництво розвивалося в межах європейської економічної традиції. Однак із другої половини XVI ст. шляхи розвитку західноєвропейського та українського підприємництва

розійшлися. Революція цін зумовила вигідність виробництва в Східній Європі продовольства внаслідок його подорожчання на споживчому ринку. Мануфактурне виробництво Західної Європи потребувало сировини, а зростаючі міста – продуктів харчування. Попит на хліб зумовив організацію панського фільваркового господарства. Після Люблінської унії 1569 р. прискорилось покріпачення селян, адже фільварки вимагали забезпечення робочою силою.

У межах третього періоду, козацько-гетьманського (середина XVII ст. – кінець XVIII ст.), підприємництво зумовлювалось розвитком промислів, втягненням козацьких господарств у товарне виробництво, включенням у російський економічний простір, деформацією попередніх економічних зв'язків. Унаслідок національної революції 1648–1676 рр. економічні процеси в Правобережній Україні та в Гетьманщині пішли різними шляхами. Так, завершення воєнних дій проти Польщі та розподіл України (Андрусівське перемир'я 1667 р., Вічний мир 1686 р.), у результаті якого Правобережжя залишилось під владою Польщі, спустошення більшості земель, особливо Правобережної України, напади татар, нескінченне протистояння козацької старшини підірвали підприємництво цього краю.

Проте, незважаючи на вкрай несприятливі умови, в економіці Лівобережної України з'являються паростки товарного господарства у вигляді купецького капіталу, підприємництва, поширення найманої праці тощо. На Лівобережжі торгові люди наприкінці 1660-х рр. становили до 8% міського населення. Купецтво формувалося насамперед за рахунок торговельних агентів, шляхти, козацької старшини. Купецький капітал зростав як за рахунок торговельних операцій, так і внаслідок занять купців лихварством та орендарством. Використовуючи різні форми збагачення, купецтво активно впливало на поглиблення товарності виробництва промислової й сільськогосподарської продукції, активізацію зв'язків між регіональними ринками та формування єдиного всеукраїнського ринку [3].

Вагоме місце в промисловості Гетьманщини посідало гуральництво. Після Хмельниччини воно було поширене серед козаків, міщан і посполитих. Проте з 1670-х рр. право гуральництва стало привілеєм козацтва взагалі, а далі – переважно правом старшини. Широко розвинене було здобування поташу, переважно в північно-східній частині України, найбільше в Чернігівщині. Великим власником поташових буд був архієпископ Лазар Баранович. Крім того, здобували багато селітри, яка йшла на виробництво пороху, та вивозили її за кордон.

Отже, незважаючи на занепад продуктивних сил унаслідок війн, розвивалася козацька підприємливість, з'явилося чумацтво як вільна торговельно-мандрівна асоціація зі своїми традиціями. Поступова ліквідація козацької державності в 1764 р. негативно позначилась на умовах для підприємництва місцевих мешканців. Міста заселяла купецька еліта переважно неукраїнського походження. Купці, які вели оптову й роздрібну торгівлю, об'єднувалися в гільдії. Гільдійське купецтво мало податкові пільги, проте сплачувало громадські збори, несло певні повинності (шляхову, постійну тощо). Із XVII ст. в Україні купецтво поступово перейшло на методи капіталістичної підприємницької діяльності як у промисловості, так і в галузі торгового обороту. Наприкінці XVIII ст. купці були звільнені від рекрутчини й тілесних покарань. Крім того, до купецького стану мав змогу записатися будь-хто з міщан, якщо в нього був капітал 500 крб. Правове становище купців залежало від своєчасної сплати гільдійських внесків, неплатник автоматично переводився до стану міщан.

У липні 1754 р. вийшов імператорський указ, яким по всьому периметру кордонів України з Польщею та Туреччиною створювалися російські прикордонні митниці. Митні установи закладалися в містах Бахмуті, Ізюмі, на кордоні з Кримським ханством, у місті Царицинську, селі Переволочні, містах Кременчузі, Переяславі, Василькові, Міжгір'ї, селищі Добрянці тощо. Саме з українського купецтва стягуватися ті ж податки й мито, що надходили до Державного скарбу гетьмана. У результаті Лівобережна Україна та особисто К. Розумовський втрачали орієнтовно 50 тис. руб. щорічних податкових надходжень [4].

У середині XVIII ст. українське купецтво, зокрема Лівобережної України, починає активно клопотати перед державою про закріплення власної монополії на ведення торговельних операцій. Згідно з Торговим статутом 1755 р. селянам було заборонено торгувати в «близькій від міст відстані». Купецтво, таким чином, поступово ставало привілейованою категорією населення з досить сильними рисами станової відособленості [5].

Імперська доба з кінця XVIII ст. до початку XX ст. позначилася входженням українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій і становленням індустріального суспільства. Саме наприкінці XVIII ст. почався новий етап у розвитку вітчизняного торговельного підприємництва й корпоративної організації купецтва. «Освічена самодержавець» Катерина II під впливом учення французького просвітництва виявила себе прибічницею вільної торгівлі та звільнення її з-під жорсткого контролю держави. За часів її правління було скасовано чимало указів і регламентів Петра I, що обмежували торгівлю й ділову ініціативу підприємців. Розширивши особисті та індивідуальні права купецького стану, Катерина II водночас звільнила їх від сплати подушного податку. У її знаменитому «Наказі» містилася досить чітка вказівка на те, що «торговля оттуда удаляется, где ей делают притеснения, и водворяется там, где ее спокойствие не нарушают».

Так, у 1775 р. була запроваджена система купецьких гільдій і відповідних привілеїв, а остаточно купецький стан був оформлений законодавчим актом Катерини II – жалуваною грамотою містам у 1785 р. За цією грамотою купецтво отримало фактичне звільнення від рекрутської повинності, яку воно могло тепер сплачувати. Крім того, представники великого торговельного капіталу були звільнені від тілесних покарань і солдатських постоїв; їм надавалося право вільного пересування та проживання на всій території країни, а також право бути нагородженими орденами й чинами «за оказанные Отечеству особо важные заслуги». Купцям першої гільдії надавалися навіть суто дворянські привілеї – з'являтися при імператорському дворі при шпазі (у вітчизняному вбранні – при шаблі), право носити губернські мундири тощо. Протягом кінця XVIII ст. на українських землях утвердилося загальноросійське законодавство, а також загальноросійські правовідносини, єдиний економічний, фінансовий і податково-митний правопорядок [6].

У зазначений період трансформувалося розуміння місця й ролі підприємця в економічній і соціальній структурі суспільства. Купецтво, яке купувало промислові посвідчення та займалося торгівлею, у доіндустріальну добу асоціювалося з підприємництвом. Так, посвідчення першої гільдії та 1 й 2 класів другої гільдії, які давали купецтву право на підприємницьку діяльність, стосувалися великих торговельних і промислових закладів. Таких в Україні було видано в 1873 р. 4,2 тис. Посвідчення від 3 до 5 класу включно отримували купці – власники дрібних і середніх підприємств. Ця категорія отримала 13,8 тис. свідоцтв [7, с. 75].

Із часом станове розуміння підприємців руйнувалося. Соціальна значущість станових привілеїв купецтва, визначених нормативно-правовими актами XVIII ст., знижувалася. Купці, дворяни, а згодом і селяни активно залучалися до підприємницької діяльності.

Варто зазначити, що особливістю, притаманною українському купецтву кінця XVIII ст., була дискретність соціальної еволюції, відсутність історичної спадкоємності в розвитку. Вітчизняні купецькі гільдії, на відміну від західноєвропейських, не мали жодних атрибутів кастової, замкненої корпорації – традиційного статутного документа, поручительства під час прийому до гільдії та обов'язкового випробувального терміну, корпоративних церемоній тощо. Стан був повністю відкритий для прийому до нього нових членів, процедуру вступу було вкрай спрощено – необхідною передумовою була лише сплата державного податку (гільдійського збору). Взагалі триступенева гільдійська система проіснувала до 1863 р., коли було скасовано надто численну для корпоративного товариства третю гільдію. Перша й друга гільдії формально проіснували до 1917 р., проте вже задовго до цього втратили своє колишнє практичне значення [8, с. 1].

Розвиток українського купецтва в межах правового поля російської феодально-абсолютистської держави негативно позначився на його історичній долі та наклав суттєвий відбиток на подальшу еволюцію вітчизняної економіки. Оскільки підприємництво в усі часи існувало в двох економічних режимах (авторитарно-регулюючому та вільноринковому), то для розвитку господарства України наприкінці XVIII ст. був характерний саме авторитарно-регулюючий режим. Це означало, що український підприємець постійно перебував під жорстким контролем абсолютистської держави, яка через систему державних монополій і прямих податків не лише вилучала значну частину його прибутків, а й визначала потрібні їй напрями, форми та розмах підприємницької діяльності. Із цієї ж причини український підприємець міг набагато успішніше реалізувати себе саме в торгівлі, де можна було простіше й швидше заробити гроші, а також приховати їх від влади.

Державна політика морального заохочення торгівлі й ділової активності купців знайшла вияв у певних законодавчих актах. У 1800 р. купцям першої гільдії та іменитим громадянам після 12-річного безперервного перебування в складі купецької корпорації було надано можливість здобути почесне звання комерції-радника, у 1824 р. – негоціанта (вели заморську торгівлю) і банкіра. Привілейоване становище купецтва знаходило вияв також у даруванні визначним представникам підприємницького класу особистого й спадкового дворянства. На початку XIX ст. замість скасованого інституту іменитих громадян було засновано «першостатейне купецтво». Володарі цього почесного звання заносились до так званої Оксамитової книги «з метою увічнення пам'яті шляхетних купецьких родин». У 1832 р. для представників третього стану було встановлено звання «почесний громадянин», а купці першої гільдії, які перебували в її складі не менше 12 років, здобули право на звання мануфактур-радників [8, с. 2].

Специфічний розвиток підприємництва в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. – це одна з проблем, яка й нині викликає суперечливі оцінки науковців. Підприємництво в добу індустріального суспільства позначилося значними змінами в економічній політиці Російської імперії, створенням більш сприятливого клімату для підприємництва. Формувалися модерні правові умови, інформаційний простір підприємництва. Пореформений час позначився активною роллю іноземного підприємництва в розвитку металургії, машинобудування, залізниць та інших модерних галузей промисловості. Законодавство 1860-х рр. ліквідувало станові обмеження в підприємстві. У пореформений час купецтво як найбільш фінансово спроможний прошарок стало джерелом капіталізації харчової й обробної галузей промисловості як найприбутковіших. Найвідоміші династії українських підприємців XIX ст. – Яхненки та Смиринки, Терещенки, Ханенки. На межі століть розвивається дрібне й середнє підприємництво. Участь українців у ньому в різних частинах України була різною, зокрема, сфери діяльності українських підприємців зводились до сільського господарства, обробки його продуктів, цукроваріння, торгівлі збіжжям [9, с. 200].

Однак російським урядом встановлювались великі митні тарифи на імпорт, які до того ж постійно зростали. Наприклад, якщо в 1884 р. вугілля й кокс оподатковувались у портах Азовського та Чорного морів по 2 коп. золотом з пуда, а мито на іноземний метал становило 9 коп. з пуда, то в 1887 р. ці тарифи були збільшені до 4,5 коп. з пуда коксу та до 30 коп. з пуда чавуну. На початку 1890-х рр. податок на нього підвищився до 52 коп., а на вугілля й кокс – до 4 і 6 коп. золотом із пуда відповідно [10, с. 88].

Розвитку підприємництва кінця XIX – початку XX ст. сприяло здійснення програми розвитку промисловості, яку розробив С. Вітте та затвердив у 1889 р. Микола II. Програма включала чотири основні напрями: 1) проведення жорсткої податкової політики; 2) суворий протекціонізм, який захищав російську економіку від іноземної конкуренції; 3) проведення фінансової реформи (1897 р.), що передбачала стабільність і платоспроможність рубля; 4) звернення до іноземного капіталу.

У той час саме дворянство отримувало найбільшу фінансову підтримку, субсидії та пільги від царського самодержавства. Насамперед це стосувалося цукрової, винокурної та горілчаної промисловості. Варто зазначити, що в різні періоди історичного розвитку ця політика зазнавала змін, проте переважно дворяни залишалися в економічному вигоді.

В українських землях Австро-Угорщини підприємництво зосереджувалося у руках поляків, євреїв, угорців і німців. Питома вага українців-підприємців залишалася мізерною через слабку їх інтегрованість в індустріальне суспільство.

Отже, до початку ХХ ст. українська економіка розвивалася як складова частина імперського організму. Підприємницький хист трансформувався в уміння співпрацювати з владою на місцях, вкладати кошти в потрібні галузі та вести справи у визначений спосіб. Збереження такого стану впродовж тривалого часу призводило до вироблення в підприємців споживацького, пристосованського менталітету.

Важливим є узагальнення досвіду, розкриття позитивних і негативних моментів діяльності підприємців наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли відбувалися зміни в соціально-економічному житті під впливом реформ, технічного прогресу та формування нових соціальних верств. Це має важливе значення для визначення принципів, конкретних завдань і форм діяльності підприємців та промисловців у сучасній Україні, де проводяться заходи щодо поглиблення демократичних принципів розвитку суспільства, активізації громадян у здійсненні економічних перетворень, підвищенні добробуту народу.

Після Першої світової війни, буржуазно-демократичної та соціалістичної революцій економічний ґрунт українського підприємництва був підірваний. Наприкінці 1917–1920 рр. відбувається боротьба за державність України в умовах запеклої громадянської війни та іноземної інтервенції. У цій боротьбі на хвилі народного піднесення та згуртування національних сил у 1917 р. було створено Українську Народну Республіку. Соціальна ситуація в Україні на той момент була напруженою, адже в країні вирувало безробіття. На початку 1918 р. відбулася стихійна демобілізація російської армії – і країну заповнили 4,2 млн колишніх солдатів та офіцерів, які не мали жодного джерела доходу. До них додавалися сім'ї загиблих. Так, перед Українською Центральною Радою постало завдання налагодити національне господарство та визначитися з власним поглядом на ступінь сприяння підприємству. Домінування соціалістичних поглядів у середовищі української політичної еліти зумовило негативний погляд на підприємництво. ІІІ Універсалом УЦР право власності на землю скасовувалося, право користування землею передавалося земельним комітетам, встановлювався державний контроль над торгово-промисловим життям республіки [11]. Підприємці висловилися різко проти націоналізації й соціалізації, зокрема, у декларації, переданій 25 квітня 1918 р. головою Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії М. Дітмаром голові Ради народних міністрів Української Народної Республіки В. Голубовичу.

Проте програму не було реалізовано. УЦР залишила чинними всі закони Російської імперії до створення власне українських. Комісари Тимчасового уряду перейшли на службу до УЦР. Не було націоналізовано російські банки, встановлено державний контроль у промисловості, створено торговельний флот і налагоджено роботу залізниць.

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту Павло Скоропадський взяв владу в Україні та прийняв країну в становищі, близькому до руїни. Гетьман П. Скоропадський чудово розумів, що діяти йому доведеться за принципом «або пан, або пропав». Проте водночас Україна мала неабиякий економічний потенціал, за таких умов можна було ризикнути, і П. Скоропадський зважився.

Отже, гетьман насамперед скасував закони УЦР про соціалізацію. У «Грамоті до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р. було проголошено: «Права приватної власності як фундаменту культури і цивілізації відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження

бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відміняються і скасовуються. Відбувається повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі... В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу та відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи» [12].

В Українській Державі було відновлено засади приватної власності, відбувалась підтримка гетьманом вільного підприємництва, підприємців було введено до складу уряду, що пояснювалося прагненням гетьмана заручитися підтримкою заможних верств і налагодити ринкову економіку, а також з'ясувалась можливість промислових і торговельних кіл суттєво впливати на економічну політику влади, здійснювався широкий збут товарів до Німеччини й Австро-Угорщини. У цей час було налагоджено грошовий обіг, удосконалено грошову систему, створено державний бюджет, відкрито декілька українських банків, засновано нові акціонерні компанії, утворено підприємницькі організації «Сузіф» та «Протофіс» [13].

26 грудня 1918 р. Директорія УНР скасовує декрети гетьманського уряду та призначає Раду Народних Міністрів на чолі із соціал-демократом В. Чеховським. У Декларації Директорії була сформульована програма діяльності нової влади. Її основні положення передбачали експропріацію державних, церковних і великих приватних землеволодінь та перерозподіл їх серед селян; організацію «державного робітничого контролю» над промисловістю, безпощадну боротьбу зі спекуляцією, встановлення міжнародної злагоди тощо. Зазначалося, що уряд представлятиме інтереси робітників, селян і трудової інтелігенції, а великі промисловці й землевласники будуть позбавлені виборчих прав [14].

На відміну від помірковано-консервативного гетьманського режиму, Директорія ставала радикальним урядом соціалістичного спрямування. Це й визначило її внутрішню та зовнішню політику. Значна частина підприємців перемістилися в Одесу, яка перебрала на себе роль підприємницького центру. Військово-політична боротьба 1919 р., соціалістична орієнтація та слабкість Директорії УНР змусили підприємців емігрувати або перебиратись на територію, контрольовану білогвардійцями.

У результаті успішного збройного повстання, яке відбулось у листопаді 1918 р., відкрилася нова сторінка історії Східної Галичини. Було повалено владу Австро-Угорської монархії та проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. Законодавчим органом ЗУНР стала Українська Народна Рада. У її програмній декларації, виданій 5 листопада 1918 р., проголошувалось народовладдя, основи економічної політики молоді республіки, гарантувалися права й свободи громадян, їх національна та соціальна рівність.

Виконавчим органом ЗУНР стала Рада Державних Секретарів, створена 10 листопада 1918 р. Перед урядом ЗУНР стояли надзвичайно складні соціально-економічні завдання. Найбільшою турботою Секретаріату внутрішніх справ було забезпечення населення та армії продуктами харчування. Ще гострішою була проблема забезпечення населення промисловими товарами.

Конституційні основи ЗУНР були реалізовані в «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії» від 13 листопада 1918 р. Програма уряду ЗУНР передбачала забезпечення демократичних прав усім громадянам, здійснення аграрної реформи, законодавче встановлення 8-годинного робочого дня, охорону праці, надання демократичних свобод [15].

В умовах економічної кризи й злиденності народних мас діяльність уряду спрямовувалась на розв'язання проблеми продовольчого та промислового забезпечення населення. Запаси продуктів харчування й предметів першої необхідності були оголошені власністю держави. Ввели два безм'ясні дні на тиждень, у випічку хліба додавали четверту частину картоплі. Уряд Наддніпрянської України відправив 1 000 вагонів із продуктами харчування (у тому числі 500 вагонів цукру) та гроші. Проте ця допомога виявилась недостатньою. Державний

Секретаріат внутрішніх справ був змушений здійснити низку радикальних заходів. Так, уряд зосередив у своїх руках фінанси республіки, які залишались мізерними, прибутки державної скарбниці, що були мінімальними, контроль за використанням корисних копалин (нафти, вугілля), створення державного земельного фонду, з якого надавали селянам землі без викупу.

Навесні 1919 р. економічний стан ЗУНР наближався до катастрофи. Унаслідок жорстоких боїв на її території були зруйновані й спалені сотні містечок і сіл, промислових об'єктів. Різко зменшилась кількість працездатного населення, окрім великих людських втрат на фронтах, близько 700 тис. галичан були вивезені в Росію та Австро-Угорщину, 100 тис. осіб воювали в лавах Української Галицької Армії.

Сталося так, що Захід віддав перевагу Польщі, а східні українці не змогли вберегти власну державу, не кажучи вже про те, щоб допомогти галичанам. Однак Західноукраїнська Народна Республіка посіла своє місце серед інших національних держав Східної Європи.

Українська національно-демократична революція зазнала поразки, її основними причинами були господарське руйнування в період Першої світової війни, громадянська війна, непослідовність і нерішучість українських національних урядів у проведенні економічних перетворень.

Фактично одночасно з падінням гетьманату розпочався новий етап боротьби за владу в Україні між більшовиками та українськими національно-демократичними силами в особі Директорії. Наступ радянських військ почався 8 грудня 1918 р., а вже в травні 1919 р. Червона армія встановила контроль майже над усією територією України, що входила до складу Російської імперії. III Всеукраїнський з'їзд Рад обрав радянську форму державності. В Україні вдруге була встановлена радянська влада.

До революції будівництво нового суспільства уявлялося більшовикам як процес створення економіки, що базується на неринкових відносинах. Передбачалося, що в перехідний період в економіці буде відсутня приватна власність, буде проведено повне усупільнення виробництва, будуть сформовані господарські зв'язки, засновані на адміністративному розподілі продукції з єдиного економічного центру. Після революції радянський уряд почав активно впроваджувати ці теоретичні настанови в господарську практику. І якщо уважно проаналізувати історію радянського періоду, то можна стверджувати, що більшість цих настанов діяли впродовж декількох десятиліть.

Період воєнного комунізму ознаменувався націоналізацією землі й промисловості, транспорту та банків, трансформацією торгівлі в систему обміну, упровадженням трудової повинності й продрозкладки, заборонаю вільного ринку. Матеріальні цінності були оголошені загальнонародною власністю, а фактично перетворені на державну власність. Поступ підприємництва був призупинений, а експеримент закінчився економічним колапсом. Радянська влада була змушена запровадити нову економічну політику та допустити підприємництво, зберігаючи адміністративний, політичний і фінансовий контроль за економікою й суб'єктами підприємницької діяльності. Радянське керівництво розглядало підприємництво загалом як вимушений крок. Така позиція зумовила специфіку підприємництва (особливості соціальної типології «непмана» – політична безправність, обмеженість економічної ініціативи, що вели до соціальної мімікрії й пристосуванства; функціонування в умовах «сірої» економіки; сфери – торгівля, дрібна промисловість). До приватного підприємництва в часи НЕПу зараховують також кустарно-ремісничу діяльність у текстильній, деревообробній галузях. Підприємництво часів НЕПу суперечило комуністичній доктрині та не створювало необхідні для індустріалізації ресурси. Згорання НЕПу в 1921 р. зумовило унеможливлення підприємництва як економічної діяльності та еміграцію підприємців або їх пристосування до радянської дійсності.

Становлення постіндустріального суспільства в країнах Заходу почалося після Другої світової війни. Радянська командна економіка була позбавлена приватної ініціативи, здеформована запереченням рівноправної з працею ролі капіталу й підприємництва в процесі виробництва, продовжувала орієнтуватись на галузі, визначальні для індустріального суспільства (металургія, видобувні галузі, важке машинобудування тощо). Це також зумовило в подальшому розпад СРСР [16].

Друга половина ХХ ст. характеризується відродженням підприємницької діяльності. У юридичній літературі виникає таке прізвисько, як В. Мамутов – перший український учений, який започаткував у цей період одну із сучасних господарських шкіл права (донецька школа господарського права). Науковці того часу поставили питання про запровадження законності на всіх рівнях економіки, про закріплення господарського розрахунку на базі розширення прав підприємств, про встановлення відповідальності державних органів за неправомірні дії щодо підприємств, про розвиток внутрішньогосподарських відносин тощо.

Варто звернути увагу на те, що радянське законодавство переважно було всесоюзним, діяло на території всього СРСР. Як органічна частина воно включало також законодавство республік, які входили до складу Радянського Союзу. Так, у 1961 р. за редакцією В. Лаптева та Г. Торчинського юридичною службою Держплану СРСР був підготовлений двотомник «Законодавчі акти з питань народного господарства СРСР». Ця фундаментальна робота визначала організацію управління народним господарством, правовий режим соціалістичної власності, планування народного господарства тощо.

Українськими авторами були представлені й випущені московським видавництвом «Права промислових підприємств, об'єдинень і міністерств в рішенні хозяйственных вопросов», а також збірники «Основные акты о правовой работе в народном хозяйстве» і «Правовая работа в народном хозяйстве». Зазначені роботи давали уявлення про законодавство щодо підприємницької діяльності.

Постійно вдосконалювалась регламентація відносин підприємств з органами, на які було покладено управління ними (трести, комбінати, головні управління, наркомати, міністерства). Удосконалення цих відносин відбувалось у напрямі забезпечення дотримання принципів господарського розрахунку [17]. У підсумку була встановлена матеріальна відповідальність вищих стосовно підприємств органів господарського управління перед підвідомчими їм підприємствами за збиток, завданий направленими управлінськими рішеннями.

Відповідно до Конституції СРСР 1977 р. та конституцій союзних республік підприємницька діяльність здійснювалась на підставі планів економічного й соціального розвитку. Загальне керівництво виконанням планів здійснювалось владою. Система господарсько-договірних зв'язків була прив'язана до планів виробництва, матеріально-технічного забезпечення, збуту продукції, перевезень. Підприємства брали участь у розробленні планів, вели дискусії з планувальними організаціями, проте вирішальне слово залишалось за останніми. Водночас розвивались поза- й понадпланові господарські зв'язки, децентралізовані господарські операції. Ще з 1962 р. підприємствам було надано право відмовитись від підписання договорів на виділену за планом, проте не потрібну їм продукцію.

Договірні зв'язки здійснювались на підставі та для виконання планових завдань і регламентувались нормативними актами, які визначають основні права й обов'язки сторін, вимоги до якості продукції, ціни (положеннями про поставки продукції виробничо-технічного призначення й товарів народного споживання, Правилами про підрядні договори на капітальне будівництво, Правилами перевезення вантажів, державними стандартами якості тощо). Водночас низка питань, особливо під час поставок продукції машинобудування, зокрема обладнання індивідуального виконання, вирішувались безпосередньо договорами між постачальниками та замовниками. Наприкінці 70–80-х рр. ХХ ст. особливу увагу приділяли виконанню договірних зобов'язань із поставок продукції.

Якщо підприємства завжди несли матеріальну відповідальність перед замовниками за виконання договірних зобов'язань (зі строків, асортименту, комплектності, якості продукції, що надходить), то з кінця 1970-х рр. виконання договірних зобов'язань із поставок стало показником, за яким оцінювалась діяльність підприємств із виконання державного плану. Таким чином, не лише господарські зобов'язання мали планово-договірний характер, а й суспільна оцінка діяльності давалась із виконання планово-договірних зобов'язань.

Роки перебудови позначились інституціоналізацією елементів ринку й підприємництва. Низка нормативно-правових актів (Закон «Про індивідуальну трудову ініціативу громадян в СРСР», Закон «Про кооперацію» тощо) дали поштовх кооперативному руху, сприяли виникненню дрібного підприємництва. В умовах браку підприємницьких умінь і нестачі товарів підприємство виникало у сфері торгівлі, фінансів, посередництва. Прошарок підприємців формувався за рахунок «червоних директорів», кооператорів, інженерів, партійних і комсомольських функціонерів (тих, хто мав доступ до власності, технологій, фінансів).

Історія інституту підприємництва в незалежній Україні почалася з приватизації, зняття законодавчих обмежень на підприємницьку діяльність. Пострадянські умови розвитку підприємництва сприяли становленню типу великого бізнесу, зрощеного з державною владою (фінансово-промислові групи).

У 1996 р. було впроваджено гривню, стабілізувався фінансовий сектор, налагоджувалися зовнішньоекономічні зв'язки. Економічне зростання після 2000 р. сприяло становленню дрібного й середнього підприємництва.

На сьогодні в Україні є багато проблем, що перешкоджають розвитку вітчизняного підприємництва, вирішення яких забезпечить підвищення ефективності підприємницької діяльності, забезпечить розширення підприємницького сектора, зменшення тіньової частки бізнесу. Основну роль у подоланні цих проблем повинна відігравати держава. Сьогодні немає чітких прогнозних розрахунків щодо можливих позитивних і негативних наслідків для економіки України, проте перспективи є очевидними, особливо якщо врахувати, що процес асоціації з Європейським Союзом набрав чинності, суттєві зміни й реформи у сфері підприємництва є невідворотними. Важливо, що в умовах ринкової трансформації економіки України розвиток підприємництва є основою економічного й соціального розвитку, вирішення соціальних проблем, подолання бідності та забезпечення високого рівня життя громадян.

Отже, аналіз історичного вітчизняного досвіду та сучасні тенденції свідчать про те, що підприємництво є одним із найважливіших чинників соціально-економічного прогресу сучасного суспільства. Тому розвиток підприємництва розглядається як стратегічний напрям подолання економічної кризи та вирішення соціально-економічних проблем і суперечностей.

Саме історія українського підприємця приховує в собі багато цікавого й до кінця не пізнаного. Узагальнення досвіду, розкриття позитивних і негативних явищ у межах історичних періодів розкриває проблеми розвитку підприємницького права в історичному вимірі та впливу останнього на сучасний зміст правових основ підприємницької діяльності, його базові юридичні конструкції.

Так, формування нових соціальних верств наприкінці XIX – на початку XX ст., коли відбувалися зміни в соціально-економічному житті під впливом реформ і технічного прогресу, має важливе значення для визначення принципів, конкретних завдань і форм діяльності підприємців та промисловців у сучасній Україні, де проводяться заходи щодо поглиблення демократичних принципів розвитку суспільства, активізації громадян у здійсненні економічних перетворень, підвищенні добробуту народу.

У жодній державі підприємництво не зазнавало таких труднощів, як в Україні, особливо в імперській і радянській періоди її історії. Ототожене з капіталістичною експлуатацією,

антигромадянськими проявами «приватновласницьких пережитків», воно вважалось віджитим елементом, що підлягав обов'язковому знищенню. Проте досвід соціалістичного будівництва в СРСР свідчив якраз про зворотне – невмирущість завжди притаманної людині жаги до самостійного економічного творення. Реальне життя радянського суспільства показало, що, незважаючи на пряму фізичну ліквідацію представників підприємницького класу та інші засоби придушення будь-яких проявів підприємницької ініціативи, увесь післяжовтневий період вітчизняної історії позначений існуванням специфічних, сурогатних, потворних, проте все-таки не менш підприємницьких у своїй основі зразків економічної поведінки. Крім того, не типові для доби соціалізму зразки економічної поведінки можна відшукати не лише в роки НЕПу, а й у тіншовій економіці застійного періоду, у здійснюваних у радянські часи економічних експериментах, де просто неможливо було обійтися без новаторства та підприємницької жилки. Навіть у сувору сталінську добу режиму не вдалося повністю покінути з дрібним ремеслом і торгівлею, що на мікрорівні також було зразком приватної підприємницької діяльності в жорстких межах тоталітарного режиму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русская Правда (Пространная редакция). URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/RP/prp.htm>.
2. Тихомиров М. Древняя Русь. М.: Наука, 1975. 432 с. URL: <http://www.onlinedisk.ru/file/721491/>.
3. Гуржій І., Гуржій О. Купецтво Києва та Київщини XVII – XIX ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. 284 с.
4. Трусів С., Гальський К. Скасування митної та податкової системи Гетьманщини й організація російських митниць в Україні. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/5998?issue=138>.
5. Таможенный устав 1755 г. URL: <https://www.litres.ru/raznoe/tamozhenyy-ustav-1755-goda>.
6. Грамота на права и выгоды городам Российской империи от 21 апреля 1785 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/gorgram.htm>.
7. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). К.: Наукова думка, 1999. 176 с.
8. Белинский В. Законодательное определение акционерного учредительства, его мотивы и цель (по поводу ожидаемой реформы акционерного законодательства). *Судебная газета*. 1898. № 56. С. 1–3.
9. Романюк Н. Основні тенденції розвитку підприємництва у промисловості України (друга половина XIX – початок XX століття). *Вісник Східноукраїнського університету імені Володимира Даля*. 2008. № 11(129). С. 200–207.
10. Крутіков В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. Дніпропетровськ: Наука, 1992. 172 с.
11. III Універсал Української Центральної Ради. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
12. Грамота до всього українського народу від 29 квітня 1918 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18/>.
13. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
14. Декларація Директорії, що зробила Директорія від 26 грудня 1918 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18>.

15. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 листопада 1918 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0009300-18>.
16. Царенко О., Захарчук А. Економічна історія України і світу: навч. посібник. Суми: Університетська книга, 2000. URL: <http://buklib.net/books/21962/>.
17. Основные акты о правовой работе в народном хозяйстве / сост. С. Михайлин, И. Замойский, А. Серебряков. М.: Юридическая литература, 1983. 710 с.

REFERENCES

1. Russian Truth (Vast edition), available at: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/RP/prp.htm>.
2. Tihomirov, M. (1975), *Drevnyaya Rus* [Ancient Russia], Nauka, Moscow, Russia, available at: <http://www.onlinedisk.ru/file/721491/>.
3. Hurzhii, I. (2013), *Kupetstvo Kyieva ta Kyivshchyny XVII – XIX st.* [Merchants of Kiev and Kyiv region in the XVII – XIX centuries], Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, Kiev, Ukraine.
4. Trusov, S. “Cancellation of the customs and tax system of the Hetmanate and the organization of Russian customs in Ukraine”, available at: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/5998?issue=138>.
5. (1755), “Customs Charter”, available at: <https://www.litres.ru/raznoe/tamozhenny-ustav-1755-goda>.
6. (1785), “Letter of Rights and Benefits to the Cities of the Russian Empire April”, available at: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/gorgram.htm>.
7. Lazanska, T. (1999), *Istoriya pidpriemnitstva v Ukrayini (na materIalah tovgovo-promislovoi statistiki XIX st.* [History of Entrepreneurship in Ukraine (on the Materials of Trade and Industrial Statistics of the XIX th Century]
8. Belinskiy, V. (1898), “Legislative definition of joint-stock company, its motives and purposes (Regarding expected reform of corporate legislation)”, *Sudebnaia hazeta*, vol. 56, pp. 1–3.
9. Romanyuk, N. (2008), “The main tendencies of enterprenuership development in Ukrainian industry (second half of the XIX – beginning of the XX century)”, *Visnik skhidnoukrayinskoho universitetu imeni Volodymyra Dalya*, vol. 11 (129), pp. 200–207.
10. Krutikov, V. (1992), *Burzhuaziya Ukrayini ta ekonomichna politika tsarizmu v poreformeniy period* [The bourgeoisie of Ukraine and the economic policy of tsarism in the post-reform period], Nauka, Dnipro, Ukraine.
11. (1917), “III Universal of the Ukrainian Central Rada”, available at: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
12. (1918), “Diploma to all Ukrainian people”, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18/>.
13. Pirig, R. (2016), *Diyalnist uryadiv getmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir* [Activities of the Hetmanate’s Governments Pavlo Skoropadsky: Personal Dimension], Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, Ukraine.
14. (1918), “Declaration of Directory made by the Directory”, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18>.

15. (1918), “Provisional Basic Law on State Independence of Ukrainian Lands of the Former Austro-Hungarian Monarchy adopted by Ukrainian National Rada at meeting dated November 13, 1918”, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0009300-18>.
16. Tsarenko, O. (2000), *Ekonomichna istoriya Ukrayini i svitu*. [Economic History of Ukraine and the World], Universytetska knyha, Sumy, Ukraine, available at: <http://buklib.net/books/21962/>.
17. Mihaylin, S., Zamoyskiy, E., Serebryakov, A. (1983), *Osnovnyie akty o pravovoy rabote v narodnom khozyaystve* [Basic acts of legal work in the national economy], Yuridicheskaya literatura, Moskow, Russia.

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-02>

УДК 340.11:008 (477)

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Ганзенко О.О., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
gan-oleksandr@ukr.net*

Публікацію присвячено теоретичним і практичним аспектам формування правової культури співробітників правоохоронних органів. Аналізуються поняття правової культури суспільства, правової культури особи та правового виховання. Виявляються позитивні й негативні фактори, які впливають на формування правової культури співробітників правоохоронних органів. Зазначається, що правові засоби є ключовою категорією інструментальної теорії права, у найбільш загальному розумінні вони являють собою систему правових форм, методів, способів і прийомів досягнення приватних чи публічних цілей суб'єктами правовідносин. Формулюються пропозиції щодо вдосконалення форм, способів та конкретних правових засобів правового виховання співробітників правоохоронних органів у сучасних умовах.

Ключові слова: правові засоби, правова свідомість, правова культура, правоохоронні органи, правове виховання, правова держава, принципи права, фактори, правові цінності, удосконалення.

LEGAL MEANS OF FORMING LEGAL CULTURE OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

Ganzenko O.O.

*Zaporizhzhya National University, str. Zhukovskoho, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
gan-oleksandr@ukr.net*

The article is devoted to theoretical and practical aspects of the formation of the legal culture of law enforcement officers. The concepts of the legal culture of society, the legal culture of the individual and legal education are analyzed. Positive and negative factors that influence the formation of the legal culture of citizens are singled out. It is noted that the formation of the legal culture of law enforcement officers of Ukraine occurs in conditions of ideological uncertainty, which is aggravated by the continuing economic crisis, the negative impact of globalization processes. It is noted that “legal means” are a key category of instrumental theory of law. In a broad sense, legal means are a system of legal forms, methods and techniques for achieving private or public goals by participants in legal relationships. This approach to understanding the law allows us to perceive it not as a set of imposed by the state bans, duties and permits, but as a system of real tools for satisfying the needs, realizing the interests of the individual, society and the state as a whole. Suggestions are made regarding the improvement of forms, methods and specific legal means of legal education of law enforcement officers in modern conditions.

The conducted research of legal means of formation of legal culture of employees of law enforcement bodies has allowed to formulate a conclusion that the core of legal culture of law enforcement officers is knowledge of the profile legislation, including departmental regulatory legal acts, and also set of skills of